

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-56>

УДК 821.161.2:82-31:82.0'06

Грабовська Н.А.

Національна академія внутрішніх справ України

СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ

Анотація. Згідно з назвою, у статті розглядається специфіка сучасної жіночої прози. Дослідження зумовлюється зростанням інтересу до вивчення української жіночої прози, адже в постмодернізмі відбувається переосмислення культури та ідейноціннісної системи ХХ століття, звільнення від стереотипів, приписів та обмежень. Особлива увага зосереджена на новій проблематиці, що її пропонують жінки-авторки на українському літературному ґрунті та на новій інтерпретації ключових проблем епохи. Надається основна інформація про змістові та формальні ознаки, які є спільними для багатьох художніх текстів та впливають на класифікацію прозових жіночих творів. Простежено концепції сприймання творчості сучасних українських письменниць сучасниками та літературознавцями. У рамках ключової опозиції жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального літературна творчість розглядається як засіб самореалізації і подолання маргінального місця жінки у середовищі, де закони диктують чоловіки. Жінки-авторки намагаються через свої тексти утверджуватися соціально. Цей історико-культурний період можна назвати точкою відліку нової жіночої творчості.

Ключові слова: жіноча проза, гендер, феміноцентризм, ідентичність, самототожність, особистість, андрогінність, психологізм.

Hrabovska Nataliia

National Academy of Internal Affairs

THE SPECIFIC OF MODERN WOMEN'S PROSE

Summary. As the title implies the article describes the specifics of modern ukrainian woman's prose. Basic information on content and formal features is presented that are common to many women's texts and affect the classification of modern ukrainian woman's prose. Today the issue about relevancy in considering the «female prose» to be a cultural phenomenon is discussing in modern world that rose the dispute about female creativity, i.e. the ability of women to create mental product of high aesthetic quality on a par with men. Traced the concept of perception of works of modern Ukrainian writer literary critics in books of recent years. The main attention is concentrated on peculiarities of creation of the identity of a hero, of reception of space-temporal and axiological concepts. Substantial excerpts from novels and translations of complete shorter works of each author will give the reader deep insight into this burgeoning phenomenon of contemporary Ukrainian women's prose. Women's prose writing has exploded on the literary scene in Ukraine just prior to and following Ukrainian independence in 1991. Over the past two decades scores of fascinating new women authors have emerged. These authors write in a wide variety of styles and genres including short stories, novels, essays, and new journalism. In the collection you will find: realism, magical realism, surrealism, the fantastic, deeply intellectual writing, newly discovered feminist perspectives, philosophical prose, psychological mysteries, confessional prose, and much more. You'll find an entire gamut of these Ukrainian women writers' experiences that range from deep spirituality to candid depictions of sexuality and interpersonal relations. The modern texts by the woman-authors are considered to be the female discourse characterized with special outlook and gender-associated language peculiarities and it represents the female language person. The female prose texts undoubtedly reflect new aspects of woman's role and place in the world and also firm stereotypes of man-woman relationships and they created the model for woman the lack of which is felt in modern society. All mentioned features are very important and actual today because the female prose is developing and represents the sure part of the national worldwide.

Keywords: women's prose, a gender, a feminocentrism, an identity, a self-identity, an androgyny, a psychology, a personality.

Постановка проблеми. Постійні дискусії навколо «жіночого місця» в українській літературі забезпечують актуальність проблем дослідження та зацікавленість у ньому сучасних українських письменників, літературознавців, студентів-філологів, літературних критиків та молоді, що цікавиться національною спадщиною й розвитком сучасної жіночої літератури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати на матеріалі сучасних наукових досліджень становлення української жіночої прози кінця ХХ початку ХХІ століття. Осмислити суть феміністичного прочитання сучасної укра-

їнської жіночої прози та з'ясувати особливості індивідуальної психології авторок та її втілення у художніх творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні літературознавці звертаються до аналізу жіночої творчості, цікавляться інтелектуальним жіночим досвідом українських письменниць різних літературних епох. Це представлено у працях В. Агеевої, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Павличко та ін. Дослідники активно використовують гендерну методологію щодо ідентифікації «жіночого письма», яка базується на теоретичних розробках Ж. Дерріди,

Е. Шовалтер, Ю. Крістеві та інших. При цьому вони здійснюють спроби характеристики сучасної жіночої прози. Літературознавці досліджують творчість письменниць, використовуючи різні аспекти аналізу прозових творів, не оминаючи дискурсу особливої жіночої ідентичності та способів художнього світотворення «жіночого письма», ілюструючи специфіку жіночої літератури.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи історію української літератури, важко не помітити, що як тільки культура відчуває потребу негайного «перезапуску», то критичним рішенням стає жіночий погляд. З таким зіштовхувалися в 90-х, коли жіноче письмо сприяло оновленню художньої мови. Так повстав у літературі «жіночий бум» кінця 90-х. Тоді українці отримали можливість говорити про травму меншовартості. А разом із тим – цікаву і вагому жіночу прозу. Далі настає момент, коли в короткій жіночій прозі запанували різні «теплі історії».

Сьогодні знову маємо потужний пошук до оновлення художньої мови, задля можливості рухатися вперед, не стояти на місці. Тому і продовжує розвиватися жіноча проза, здебільшого оповідання. Основою ж, як не крути, залишається сентиментальна, проста, нервова, багатослівна проза 90-х.

У чому ж полягає специфіка сучасно жіночої прози? По-перше, її виокремлення здебільшого обмежується своєрідністю біологічної статі авторки. Так, приміром, українська письменниця М. Кривенко пропонує вважати жіночою прозу, ту, яка написана жінкою. Свого часу В. Вулф зауважувала, що «твір, написаний жінкою, завжди є жіночим, але необхідно з'ясувати, що саме ми розуміємо як «жіночий» [3, с. 87].

Саме на жіночому авторстві, як на визначальному чиннику поняття «жіноча література», наполягає Г. Улюра: «Жіноча література – це художні твори, створені жінками. Отже, жіноча література вміщує різні за стилем, жанром, видом, ступенем і мірою таланту та впливу на літературний процес тексти, котрі поєднані за одним-єдиним чинником – статтю автора» [7]. Американська вчена Г. Еріксон вважає, що жіночими можна назвати твори, які «написані авторами-жінками, де представлена жінка як протагоніст». Однак цього не досить для визначення специфіки згаданого явища (адже під таку дефініцію підпадають і так звані «дамські романи», які ми не включаємо до жіночої прози). Сучасна письменниця О. Забужко зазначає, що через диктовані жінці-автору обмеження панівної традиції важлива екзистенційна частина її особистого людського досвіду не має вираження. Авторка «Польових досліджень...» називає «нормальною бабською прозою» таку, що «написана з позиції жінки, яка усвідомлює себе саме як жінка, яка проговорює свій жіночий досвід» [1].

По-друге, основна теоретична напруга полягає в тому, чи визначає біологічна стать автора його, чи її літературну творчість. Сучасний літературознавець Х. Стельмах зазначає, що «жіноча стать авторки не робить її твір жіночим автоматично; тут ідеться скоріше не про реального автора, а про образ автора як художню конструкцію, яка може бути проявлена у творі більше або менше. Вона може нести, або не нести ознаки своєї статі» [8, с. 12].

Своєрідність жіночої літератури вдало сформулювала український літературний критик Людмила Таран: «Є проза, написана жінками, і проза, яка артикулює власне жіночий досвід. Уточню: до першої відношу таку, котра улягає стереотипам традиційного письма і змальовує світ жінки як такий, що не мислиться поза світом чоловіків, до другої – твори, що змальовують самодостатність жінки». Немає сумніву, що жінка-автор прагне передати у своєму тексті різні аспекти автентичного жіночого досвіду. Показовою є думка іншої української дослідниці Н. Зборовської, яка вважає, що з-поміж інших ознак жіночої прози, як способу артикулювання жіночого досвіду, визначальними є «відверта розмова про своє тіло і сексуальність, що постали основою автобіографічного сюжету; рефлексії особистого досвіду жінки у контексті досвіду жіночого життя; свідоме і несвідоме протистояння жіночого приватного світу чоловічому, жіночої творчої особистості – чоловічій творчій особистості...» [5, с. 7].

Отже, можна з повним правом стверджувати, що спроба оновлення жіночого досвіду в прозовому творі зумовлює відмінну від чоловічої модель світу, а відтак – вибір відповідної проблематики, способи розкриття теми та пафосну спрямованість художнього твору. Разом з тим чимало науковців заперечують правомірність виокремлення жіночої прози виключно на основі змістових аспектів твору, натомість відзначають специфічне вживання мови у тексті, відмінність на рівні письма, «словесного тіла».

Таким чином, ми приймаємо точку зору, згідно з якою «жіночість» літературного твору визначається, по-перше, усвідомленням жіночим авторством, по-друге, представленням образу жінки в якості протагоніста, по-третє, проблематизованою гендерною ідентичністю жінки-героїні. Не всі дослідники виводять визначення терміна «жіноча проза» з літературознавства: приміром, Г. Улюра наголошує, що «жіноча проза – насамперед соціокультурний феномен (а не жанрове визначення), що полягає у створенні жінками-письменницями текстів, котрі мають на меті передати специфічне жіноче світосприйняття і жіночі практики» [7, с. 2]. Т. Ровенська описує появу жіночої прози в російській літературі останніх двадцяти років ХХ століття як «прояв гендермотивованої жіночої колективної свідомості» [6, с. 123]. Схоже визначення жіночої прози формулює і О. Трофімова: «Жіноча проза – соціокультурний феномен, що виникає в процесі опанування жінками публічного простору і виражається в появі літературних текстів, які описують світ, соціальний досвід і практики жінок очима жінок» [6, с. 3]. Умова формування жіночої прози, на чому акцентують увагу обоє вчених, «факт виходу жінки-письменниці у публічну сферу» [7, с. 43], обмежує час її існування до кінця ХХ – початку ХХІ століття, коли жіночий голос став відчутним у літературі: з'явилася безліч нових імен жінок-письменниць, паралельно тривав процес самоусвідомлення жіночої прози – через спільні видання, жіночі літературні угруповання, маніфести, феміністичну критику, літературні дискусії тощо. Н. Фатеева залежно від вибору творчої установки письменниць поділяє їх на класи, ті, що:

- засвоюють чоловіче сприйняття, створюючи ніби ігрову підміну кута зору;
- підкреслюють жіночу ідентичність і генерують особливе «жіноче письмо»;

- прагнуть уникнути самоотождечення з якою-небудь статтю, проте виходить, що вони «розлучаються» взагалі, а саме з жіночою статтю.

У реальних текстах ці установки поєднуються з різними типами наративних стратегій (зовнішня або внутрішня позиція), різними формами оповіді (від 1, 2 або 3 особи) і вибором певного типу наратора (чоловік або жінка), їх чергуванням; з вибором ритму нарації (довгими або короткими синтаксичними періодами, з різною графічною організацією тексту, структурою абзаців і надфразових єдностей, з елементами поетичної та мовної гри (нерідко мають чисто жіночий еротичний характер); інтертекстуальними паралелями та відповідностями на різних рівнях нарації, індивідуальними лінгвістичними особливостями кожної з письменниць.

Зважаючи на наявність тих чи інших змістових та формальних ознак, які можуть бути спільними для багатьох художніх текстів, авторами яких є жінки, можемо говорити про вироблення класифікації прозових жіночих творів. Т. Воробйова, враховуючи деякі розбіжності в них на ідейно-тематичному рівні та художньо-естетичній своєрідності, виокремлює три типи жіночої прози: феміноцентричну, андрогенну та квазіжіночу. Здебільшого художній текст має домінуючі ознаки одного типу із дещо вираженими ознаками іншого типу. Варто зауважити, що поділ між групами є умовним і опирається на кілька визначальних властивостей. Основними кваліфікаційними ознаками такої прози Т. Воробйова пропонує вважати такі змістові та формальні чинники як:

- концепція особистості, або тип психологізму;
- моделювання художнього світу твору (хронотоп, проблемно-тематичні аспекти художнього світу, а також «тип художнього світовідчуття» (Забужко);
- вираження авторської світоглядної позиції (модальність, пафос та ідея);
- художня своєрідність прози (жанрова специфіка, оповідні стратегії, співвідношення традиційного та новаторського, сюжет, композиція, архітектоніка тощо).

Для феміноцентричної жіночої прози визначальною є концепція особистості жінки та проблематизація і концептуалізація статі. На противагу «традиційній» патріархальній літературі, яка зображала пересічну, «маленьку» людину, феміноцентрична літературна практика зосереджується на непересічному, «прометеївському» характері жінки. Героїня є неординарною, творчою особистістю, бунтівницею проти несправедливого світу. С. Філоненко характеризує її як «тип «людини культури», «універсальної гуманітарної особистості», ерудованої, освіченої, інтелігентної, спрямованої на засвоєння культурних цінностей та їх продукування» [7, с. 207].

Прикметними для такого типу прози є неможливість діалогу, порозуміння між статями, поза-як герої – чоловіки є носіями стереотипного патріархального мислення. Психологічна насиченість цієї белетристики пов'язана із ліричністю світо-

відчуття, що проявляється в ліризації оповіді будь-якого жанру, посиленою увагою до внутрішнього світу людини. Об'єктивна реальність розчиняється у плінні психічної динаміки, тому для художніх текстів цього типу прикметний «хронотоп асоціативної ретроспекції», завдяки якому розгортається особлива концепція пам'яті – «резервуару», де зберігаються факти людської історії, мистецтва, міфології, релігії, якими вільно оперують героїні. Відтак хронотопічний «обсяг» твору тягнеться до нескінченності [7, с. 65].

У розвитку сюжету центральне місце займають гендерні колізії, що зумовлює концептуалізацію статі та призводить до філософських, соціальних, ідеологічних узагальнень.

Увага у феміноцентричній прозі нерідко приділяється явищам маргінальним з точки зору традиційної патріархальної системи вартостей (зокрема, окремим аспектам жіночого досвіду: вагітності, абортів, побуту, жіночому задоволенню тощо). Традиційна для жіночої літератури тема кохання інтерпретується як приреченість любові через неможливість діалогу нової жінки із «патріархальним» чоловіком. Т. Воробйова зазначає, що характерна для цього типу прози «екзистенційна проблематика набирає своєї гендерної своєрідності: відчуження головної героїні від суспільства спричинене ієрархічністю самого суспільства і позиціонуванням жінки у якості «іншого» тощо. Оскільки жіночі тексти цього типу розгортають картину трагічного екзистенційного бунту, що походить із усвідомлення необхідності боротьби із непереможним началом (своєю природою, традицією, долею), модальність твору переважно трагічна. У цій прозі стверджується ідея необхідності самій проартикулювати власний, нерідко травматичний, досвід і бути почутою, і ця настанова обумовлює її посилену патетичність та досить безпосереднє вираження авторської світоглядної позиції (майже всі романи цього типу – романи «авторського голосу»), нерідко завдяки застосуванню типу оповіді від першої особи» [2, с. 12].

Відчутною є роль рефлексій та внутрішнього монологу, твір часто відчитується як суцільний монолог героїні, який перетворюється в діалог, звернений до читача. Нерідко це є інтелектуальний та автобіографічний роман. Письменниці схильні до творчої реінтерпретації міфологічного, фольклорного матеріалу та застосування нових художніх засобів і стильових рішень. Цій групі текстів найбільш притаманний жанровий синкретизм, поява поліфункціональних жанрових зрощень (що проявилися найпомітніше у прозовому доробку О. Забужко). Таким творам властива фабульна відкритість. Ця група включає «Польові дослідження з українського сексу», «Казка про калинову сопілку» О. Забужко, «50 хвилин трави» І. Карпи, «Зелену Маргариту» С. Пирхало, «Життя коротке, щоб казати «Ні» М. Матіос, «Мій третій і останній шлюб» Г. Тарасюк, «Без мужика» Є. Кононенко та інші.

Андрогінна жіноча проза вирізняється тонким психологізмом та поліфонічністю, ліро-епічним типом світовідчуття, винятково драматичною модальністю. Їй притаманна розробленість внутрішньої дії, психологічних нюансів, при цьому нерідко наголошується на соціальній характеристиці персонажів. Творам цієї групи

характерне розгортання та спроба розв'язання морально-етичних, ідеологічних, психологічних конфліктів, які драматизують оповідь. У центрі уваги письменниці, на відміну від феміноцентричної прози – постать «маленької» людини, незважаючи на професію, вік чи стать. В такій аксіологічній системі важливе не стільки індивідуально-неповторне, скільки репрезентативно-типове, відтак деякі персонажі є не тільки особистостями, але й іноді – персоніфікаціями певних міфо-екзистенціальних позицій (Юр'яна і Довгопол у однойменній новелі Матіос). Незрідка тут акцентовано умовність поділу між позитивними і негативними персонажами, однак і перші, і другі такі ж цікаві та складні. Специфікою психологізму андрогінної жіночої прози є те, що характер втрачає статичність, а часто – і цілісність, розвиток конфлікту дозволяє оприявнити риси, несподівані для самого персонажа. Цей стереоскопічний ефект у зображенні особистості персонажа досягається шляхом використання діалогу, внутрішнього монологу, перехрещення двох точок зору на події тощо, тому, на відміну від феміноцентричної прози, де світ існує переважно у свідомості однієї особи, тут він сприймається як більш відкритий, що зумовлює враження більшої об'єктивності, реальності.

Незважаючи на те, що у творах цього типу гендерні аспекти життя героїв не залишаються поза увагою письменниць, акцентування на гендерній проблематиці їм невластиве. У них розгортається картина конфліктів у філософській, етичній, соціальній площині, авторки та їх герої розмірковують про діалектику добра і зла, відповідальність, силу та слабкість, сенс життя, призначення людини тощо. Якщо у феміноцентричній жіночій прозі питання про людську/жіночу свободу вирішуються як спроба виборення свободи у когось (зокрема, чоловіка) чи чогось (суспільства, обставин, долі, Бога), то в андрогінній жіночій прозі вона здебільшого художньо інтерпретується авторками як «несотворена» (Бердяєв), Богом дана від народження,

споконвічна і невід'ємна, свобода, якої можна досягти через самопізнання та самопереборення. Водночас прикметною рисою цього типу прози можна вважати аідеологічність. Пафос незрідка – трагічний, переважно стверджувальний, хоча авторки вдаються до нарочитої непатетичності.

Для андрогінної жіночої прози нехарактерне пряме вираження авторської світоглядної позиції. Завдяки актуалізації неявних конфліктів підтекст є одним із основних елементів цього типу творів і може залишитися непомічений за зовнішньою сюжетністю. Так, роман Є. Кононенко «Імітація» можна читати як детектив, як спробу розв'язання інтелектуально-кримінальної загадки, а в підтексті він прочитується як портрет українського суспільства в перехідний період гуманістичної кризи. Твори андрогінної прози здебільшого стилістично яскраві, насичені тексти, в них мовне середовище чоловіками. На стилістичному рівні відбувається наслідування жанрових умовностей через приглушення власного оригінального стилю: це здебільшого твори з відчутним авторським голосом, і їм невластиві поліфонічність та підтекст, вони фабульно завершені, із неускладненою градаційною композицією, їх традиційною розв'язкою є щасливий кінець. До цієї групи ми відносимо романи «Егоїст» М. Гримич, «Кодло» М. Соколяк, «Тю!» М. Меднікової, «Не покидай...» Л. Романчук та інші.

Висновки і пропозиції. Представлена тут концепція жіночої прози дозволяє зробити висновки про те, що жіноча проза, репрезентована творами українських письменниць зламу тисячоліть – своєрідний, і водночас неоднорідний, полівекторний літературний феномен. Спостереження за літературним процесом останніх десятиліть показали, що жіноча літературна творчість значно активізувалася, а жіноча проза стала самобутнім явищем літературного процесу сьогодення. Тому можемо припустити, що поява нових текстів і їхнє подальше дослідження дозволить далі розгорнути і поглибити концепцію жіночої прози.

Список літератури:

1. Бажан О.М. Кореляція феміністичної та гендерної критики як різновидів новітнього літературознавства. Київ, 2012. С. 152–163.
2. Шарова Т.М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. Харків, 2006. Вип. 49. С. 167–170.
3. Вулф Вірджинія. Власний простір. Київ, 1999. 112 с.
4. Сімона де Бовуар. Друга стать. Київ: Основи, 1994–1995.
5. Левченко Л. Проблема самотності: гендерний контекст. Київ, 2007. С. 2–17.
6. Денисова А.А. Словарь гендерных терминов. Москва: Информациа – XXI, 2002.
7. Улюра Г.А. Теоретико-методологічні засади гендерних студій з літературознавства. Запоріжжя, 2008. С. 6–20.
8. Логвиненко О., Гордасевич Г., Штонь Г. Художня проза на грані миті й вічності. Львів, 1999. № 43. С. 5.

References:

1. Bazhan O.M. (2012). Koreliatsiia feministychnoi ta gendernoi krytyky yak riznovydiv novitnoho literaturoznavstva [Correlation feminist and gender criticism as a kind of modern literature]. Kyiv, no 35, pp. 101–109.
2. Sharova T.M. (2006). Zhinocha proza teoretychni zasady vyznachennia ta klasyfikatsiia [Women's prose: theoretical principles of definition and classification]. Kharkov, vol. 49, pp. 167–170.
3. Virginia Woolf (1999). Vlasnyi prostir [Own space]. Kyiv, 112 p.
4. Simone de Beauvoir (1994–1995). Druha stat [The second sex]. Kyiv: Fundamentals.
5. Levchenko L. (2007). Problema samotnosti ta hendernyi kontekst [The problem of loneliness: the gender context]. Kyiv, pp. 2–17.
6. Denisova A.A. (2002). Slovar hendernykh terminov [Glossary of Gender Terms]. Moscow: Information.
7. Uliura H.A. (2008). Teoretyko-metodolohichni zasady hendernykh studii z literaturoznavstva [Theoretical and methodological foundations of gender studies in literary criticism]. Zaporizhzhii, pp. 6–20.
8. Logvinenko O., Gordasevich G., Shton G. (1999). Khudozhnia proza na hrani myti i vichnosti [Artistic prose on the verge of moment and eternity]. Lviv, no. 43, p. 5.